

дина XVIII – вторая половина XIX века). Рассматриваются особенности формирования культурного пространства города Елисаветграда в историческом контексте, обозначаются знаковые явления в становлении города через отношение власти к его значению в государстве, выявляется специфика каждого исторического этапа в программной переориентации городского статуса как центра военного поселения и отображения этих процессов в механизме становления нового образа города.

Ключевые слова: культурное пространство, военная парадигма, военное поселение, имперский миф, ампири.

Кугученко Олена. Formation of cultural space of the city of Elysaветgrad as “a city of military settlement” in the context of the governmental interest (middle XVIII – the second half of XIX century). The article considers the peculiarities of the cultural space of the city of Elysaветgrad in the historical context, designated landmark events in the development of the city through the government's attitude to its value in the state, revealed the specifics of each historical stage in the program of reorientation city status as a center of military settlement and reflection of these processes in the mechanism of the addition of a new image of the city.

Key words: cultural space, the military paradigm, military settlement, imperial myth, empire.

УДК 94 – 058. 237 (477.830) “1939 – 1946”

М 23

Віктор МАНДЗЯК

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ РАЙОННИХ ЦЕНТРІВ ДРОГОБИЦЬКОЇ ТА СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (1939 – 1946)

Розглядаються зміни у національній структурі населення районних центрів Дрогобицької і Станіславської областей внаслідок політики радянського та нацистського режимів. З'ясовано, що масові репресії, депортації, репатріації, а також військові дії у роки Другої світової війни негативно вплинули на міські громади. Автор дійшов висновку, що події 1939 – 1946 рр. кардинально перетворили районні центри з польсько-єврейсько-українсько-німецьких на українсько-російські міські поселення.

Ключові слова: районний центр, репресії, депортація, репатріація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення національно-демографічних процесів у районних центрах Дрогобицької та Станіславської (тепер – Івано-Франківська) областей упродовж 1939 – 1946 рр. усе ще залишається малодослідженою темою. Українська радянська історична наука свідомо уникала вивчення національних процесів, надаючи перевагу дослідженням соціально-економічних аспектів міського життя. А в умовах перших десятиліть незалежності українська історіографія, об'єктивно, почала досліджувати “Бліди плями” нашої історії, виключивши з поля зору радянський час, окрім питань, пов'язаних з національно-визвольним рухом “короткого” XX ст. (1914 – 1991 рр.).

Стаття виконана відповідно до науково-дослідницької теми кафедри гуманітарної підготовки Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету "Львівська політехніка".

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сьогодні є низка наукових публікацій, які торкаються динаміки національних змін населення районних центрів Дрогобицької та Станіславської областей в 1939 – 1946 рр. Насамперед необхідно відзначити статистичне дослідження (з добротною етнографічною картою) відомого українського географа В. Кубійовича [7]; де наведені відомості про національний склад галицьких поселень станом на початок 1939 р., тобто напередодні Другої світової війни.

Важливою в розумінні національної політики радянської влади на місцях є праця І. Андрухів та А. Француза [2]. Автори, згадуючись на опрацьованих архівних джерелах НКВС, НКДБ, прокуратури, військкомісаріату, обласвиконкому та обкомітету компартії Станіславської області, змислово проаналізували репресивну політику радянського режиму на території відповідної області у 1939 – 1959 рр., ця політика мала вплив на трансформацію національного обличчя районних центрів.

Крім того, існують краєзнавчі роботи, в яких описуються ті катаклізми, пережиті міськими національними громадами у період Другої світової війни, наприклад, Надвірної [3], Косова [15] та Стрия [10].

Джерельну основу публікації склали архівні матеріали виконавчих комітетів міських рад народних депутатів Сколе [XX – XXI], Стрия [XIV – XIX], Рожнятова [I], Богородчан [II – III], Яремча [IV – IX], Косова [X – XII] та Коломиї [XIII]. Вони містять важливу і водночас цікаву інформацію про нацистські репресії у роки Другої світової війни, хід переселенських кампаній щодо поляків які відіймаються, і українців які перебувають із Закарзоння, планомірне переселення слоди осіб з так званих "східних областей" Союзу чи "з тилу".

При написанні статті використовувались також опубліковані архівні матеріали, які стосуються депортації радянською владою місцевого населення під час і після Другої світової війни [1], [4], [5], [12], [13], [14] та опубліковані спогади про радянські репресії проти міського населення, наприклад, по Стрийщині [9], [11].

Формування цілей статті. Метою цієї статті є висвітлення змін, що відбулися в національному складі населення районних центрів Дрогобицької та Станіславської областей упродовж Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) і першого повоєнного – 1946 р., коли завершилася переселенська польсько-українська кампанія.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Динаміку змін у національному складі міських поселень у коротку міжвоєнну добу покаже порівняння результатів останнього австрійського перепису 1910 р. [8, 148 – 151] та підрахунків В. Кубійовича за 1939 р. [7, 20 – 23, 36 – 38, 40 – 41, 71 – 73, 82 – 88, 94 – 97].

Поселення	1910 р.		1939 р.	
	Усього: 4378	Усього: 3570	Усього: 4378	Усього: 3570
Богородчани	– Польки: 795 (18,2%)	– Польки: 600 (17,8%)	– Польки: 795 (18,2%)	– Польки: 600 (17,8%)
	– Євреї: 1930 (44,1%)	– Євреї: 860 (25,5%)	– Євреї: 1930 (44,1%)	– Євреї: 860 (25,5%)
	– Українці: 1647 (37,6%)	– Українці: 1900	– Українці: 1647 (37,6%)	– Українці: 1900
Болехів	– Інші (переважно німці): 6 (0,1%)	– Інші (переважно німці): 10 (0,3%)	– Інші (переважно німці): 6 (0,1%)	– Інші (переважно німці): 10 (0,3%)
	Усього: 3958	Усього: 11700	Усього: 3958	Усього: 11700
	– Польки: 588 (14,9%)	– Польки: 1400 (12%)	– Польки: 588 (14,9%)	– Польки: 1400 (12%)
Ділятин	– Євреї: 3089 (78%)	– Євреї: 3900 (33,3%)	– Євреї: 3089 (78%)	– Євреї: 3900 (33,3%)
	– Українці: 219 (5,5%)	– Українці: 5700	– Українці: 219 (5,5%)	– Українці: 5700
	– Інші (переважно німці): 62 (1,6%)	– Інші (переважно німці): 700 (6%)	– Інші (переважно німці): 62 (1,6%)	– Інші (переважно німці): 700 (6%)
Ділятин	Усього: 7852	Усього: 9550	Усього: 7852	Усього: 9550
	– Польки: 971 (12,4%)	– Польки: 1300	– Польки: 971 (12,4%)	– Польки: 1300
	– Євреї: 2997 (38,1%)	– Євреї: 2550 (26,7%)	– Євреї: 2997 (38,1%)	– Євреї: 2550 (26,7%)
Ділятин	– Українці: 3877 (49,4%)	–	– Українці: 3877 (49,4%)	–

українців та 5,1% інших) та Косова (11,6% поляків, 35,8% євреїв, 52,3% українців і 0,3% інших) [7, 36 – 38, 40 – 41].

Входження західноукраїнських земель до складу УРСР восени 1939 р. призвело до різкої трансформації в національному складі його мешканців, особливо городян, коли СРСР та Третій Рейх повели послідовну антиукраїнську, антипольську, антиєврейську політику.

Водночас у 1939 – 1941 рр. відбулася перша, незначна хвиля російського та російськомовного заселення цих місечок, насамперед із представників каральних, політичних і військових органів нової влади.

Зокрема, 6 листопада 1939 р. нарком НКВС СРСР Л. Берія видав наказ “Про організацію органів НКВС Західної України”, за яким вона мала здійснюватися “за рахунок 726 осіб, яких раніше прислали на Західну Україну; недокомплект решти оперативного складу покрити за рахунок діючих кадрів співробітників НКВС республік УНКВС країв і областей – 100 осіб, згідно з оголошеною розверсткою; особливих органів НКВС Київського воєнного округу – 250 осіб; оперативно-чекістських одиниць НКВС – 150 осіб і прикордонних органів НКВС – 100 чоловік” [2, 10], тобто 1326 осіб.

Цих людських ресурсів, у зв’язку з розкручуванням масових репресій проти місцевого населення, явно бракувало радянських каральних органів, тому області керівництва НКВС на Західній Україні потребували значного підсилення на місцях, що можна побачити із зазначених фактів.

Таблиця “Розрахунок необхідної кількості оперативного складу та військових для виселення осадників і лісової охорони в окремих районах Дрогобицької області на січень 1940 р.” [4, 79]

Назва опера- тивного району	Оперативний склад		Військова сила	
	Потрібно	Є	Потрібно	Є
Стрий	68	44	132	102
Турка	114	17	216	45
Дрогобич	57	22	130	122
Самбір	87	26	170	170

Нові мешканці цих місечок були представниками зовсім іншої культурної системи, про що свідчать численні спотяги українських городян.

Наприклад, у Надвірній так згадували про перші дні перебування радянської влади у місті: “Загибки товарів у крамничих вмигь розкупили прибулі військові та їхні сім’ї. Чого не бракувало на полицях, так це дешевої “волки” по 1 крб. 80 коп. за пипішку. Коли закінчилася й ця продукція, то завбачливі “хазяї” почали поставляти сирівць – бражку просто в бочках. Такими методами радянська влада здобувала собі в місті “авторитет” серед учоранніх просвітян. Горілка в парі з інтенсивною комуністичною й агітаційною пропагандою руйнували засади моралі. Зникали повага до старших і сором перед дітьми” [3, 115].

Від самого початку свого владарювання на західноукраїнських землях радянські каральні органи розпочали методичне знищення та переселення місцевого населення. Вже 11 жовтня 1939 р. вийшов наказ НКВС СРСР “Про введення єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, які виявляються агентурною розвідкою” (в якому налічувалося 18 категорій) та директива НКВС УРСР “Про виснаження списків і матеріалів архівів колишніх польських каральних органів, які викривають українських націоналістів” [2, 12 – 14].

Пізніше вступили в дію офіційні документи, що регламентували порядок виселення місцевого населення за межі регіону:

— від 29 грудня 1939 р. – схвалені Радою Народних Комісарів для НКВС СРСР “Положення про спецпереселення і трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР” та інструкція “Про порядок переселення польських осадників із західних областей УРСР і БРСР”;

— від 2 березня 1940 р. – постановова РНК СРСР про виселення із західноукраїнських та західнобілоруських земель: членів сімей військовозаполонених, які перебували у таборах і в’язницях, колишніх офіцерів польської армії, співробітників польських тюрем, жандармів, розвідників, поміщиків, фабрикантів, чиновників державного апарату, учасників повстанських і контрреволюційних організацій, біженців з районів Польщі, що перебували під німецькою окупацією, тих, хто бажав виїхати з СРСР до Рейху, але отримали від німецької влади відмову;

— від 10 грудня 1940 р. — наказ НКВС СРСР “Про порядок виселення у віддалені північні райони СРСР членів сімей зрадників батьківщини, тих, хто здійснив втечу або перехід за кордон” [2, 21 — 23].

Польські історики окреслили чотирь етапи масових депортацій на Західній Україні. Протягом першого (перша половина лютого 1940 — перша половина квітня 1941 рр.) вивозили польських осадників та держслужбовців (200 тис осіб), протягом другого (друга половина квітня — початок червня 1941 р.) — заможних селян та родини військових (320 тис осіб), третього (червень 1941 р.) — більшістю випадків біженців з Третього Рейху (240 тис осіб), четвертого (червень — липень 1941 р.) — інтелігенцію, кваліфікованих робітників та залізничників (300 тис осіб) [4, 8].

У національному плані половину з них становили поляки, третину — євреї та одну п'яту — українці [4, 11], отже, можна твердити, що депортації торкнулися значною мірою міського, а не сільського населення регіону.

За підрахунками І. Андрухів та А. Француза, від 17 вересня 1939 р. до 1 липня 1941 р. на території Тернопільської, Львівської, Станіславської і Дрогобицької областей всього було репресовано (знищено, заарештовано і заслано) понад 400 тис осіб [2, 40].

Зокрема, у Коломиї було репресовано 172 особи (116 українців, 51 поляк, 4 євреї, одна чешка та двашка), у Косові — 94 особи (81 українець, 4 поляки, 8 євреїв, один вірменин) [12, 111 — 349, 424 — 635], у Ботородчанах — 17 українців, у Надвірній — 80 осіб (68 українців і 12 поляків), у Верховині — 130 українців, в Яремчі — 38 осіб (36 українців і два поляки) [13, 210 — 332, 352 — 434, 459 — 631, 469 — 636]. Тобто, частка репресованих українців у цих населених пунктах становила 84,4% усіх репресованих громадян.

Відповідь на питання “Чому так багато було репресовано українців?” міська громадськість отримала ще в ті часи. Так, за повідомленням Коломийської газети “Воля Покуття” від 27 липня 1941 р., громадяни, які після виступу радянських військ заглянули до відділу НКВС та побачили там “декілька товстезних, у всіх напрямках докладно списаних грубесних книг. Знаходилимо

там докладну статистику даних не тільки про поодинокі народності міста та Коломийського повіту, є тут також список усіх українських товариств, що діяли на цьому терені. Крім цього, найважливіше, описані тут усі поодинокі члени товариства, як та кож більш визначні особи з-поза товариств, які вбивалися понад звичайні одиниці загалу. При кожному з них подана докладна характеристика його партійної приналежності” [2, 14].

Громадяни одразу відчувли початок репресій радянської влади проти місцевого населення. За словами М. Меленя, в 1939 р. стрийський в’язницю “обвели високою мурованою стіною з колючим дротом по верхівці, а при вхідній вахті по під стіну ряд боксів (камера 1 м на 1,2 м кв.). За совєтів тюрма була завше переповнена, в цих боксах сиділо по два — три в’язні... Корінні стрийняні також пам’ятають, що з 1940 і до 1941 рр. трактор [на *подвір’ї тюрми — туди, автора*] не вмовкав цілодобово. Не вмовкав трактор, щоб заглушувати людський стогін, зойки, крики та вистріли в піввалах, підземеллях... В червні 1941 р. в Стрию з вапняних ям, з підземелля, різних комірчин, під командою юден-поліцаїв, жиди вигягали трупи, і перепоховання проходили впродовж двох місяців” [11].

За підрахунками М. Мандрика, впродовж 1939 — 1951 рр. у Стрийській в’язниці комуністи замордували приблизно 500 українців (як громадян, так і селян з навколишніх сіл), з них: 91 особу впізнали під час перепоховання 3 липня 1941 р. [10, 76 — 78], 95 осіб тоді ж було поховано в братській могилі на місцевому цвинтарі перед аркою на центральній доріжці [10, 78 — 83], 40 осіб було вбито у 1944 — 1951 рр. [10, 100 — 101], а 255 осіб було ескумовано під час розкопок у 1990 р. [10, 135].

Крім того, цей краєзнавець вказав, що нацисти теж знищували стрийн-українців (як і українських селян з навколишніх сіл) — відомий список 23 осіб, знищених у Стрийській в’язниці, і до того ж багато стрийн-українців були замордовані у в’язницях інших міст, наприклад, у Львові, Дрогобичі, Станіславові, Кракові [10, 97].

Аналогічно, в околиці Надвірної улітку-восени 1941 р. громадяни знайшли в ямах 150 трутів українців, поляків та євреїв [3, 121 — 125]. Такі ж самі події по відсутті у 1941 р. радянських військ відбувалися по всіх обласних та районних центрах Захід-

ної України, у в'язницях яких каральні органи знищили від десяти до двадцяти тисяч осіб [4, 11].

Початок нацистсько-радянської війни 22 червня 1941 р. призвів до нового витка змін у національних громадах районних центрів Дрогобицької та Станіславської областей. Водночас військовій дії посилили міграції городян у рамках усієї України та поза її межами.

Насамперед, це стосується молодого покоління українців, яке радянська влада використовувала як військову, а нацистська — як робочу силу.

Щоб зрозуміти, кого забирали до Червоної (пізніше — Радянської) армії протягом 1941 — 1945 рр., можна глянути на статистичні дані по загальних військових, які були призвані в окремих містах Станіславської області. Так, з Косова заступило 148 осіб (133 українця, 8 поляків, 4 євреї, один росіянин, казах та російський німець), з Надвірної — 215 осіб (205 українців, 4 поляки, 4 євреї, один росіянин та казах), з Яремча — 93 українця, з Рожнитова — 94 українця [5, 25 — 33, 117 — 128, 206 — 212, 294 — 299]. Тобто, найбільші втрати у військових діях Червоної армії понесла українська міська громада.

Нацисти, які досить швидко, протягом червня — липня 1941 р., захопили Галичину, приєднали її до Генерального Губернаторства як окремий район ("Дистрикт") і відразу повели в цьому регіоні виразку антуукраїнську та антиєврейську політику.

Яскравим прикладом такої національної нацистської політики є події у Косові. 1 липня 1941 р. місто було захоплене угорськими військами, котрі його сильно пограбували, але не перешкоджали створенню української міської адміністрації. Однак, новопостала нацистська влада у перші ж дні свого урядування в Косові заарештувала і розстріляла діячів ОУН, які при угорцях масово вийшли з підпілля. 16 — 17 жовтня 1941 р. на Міській горі нацисти влаштували масовий розстріл євреїв і зруйнували багато їхніх будинків [15, 14]. Згідно із актом від 3 січня 1945 р., зробленого радянською адміністрацією, тоді було розстріляно 2700 осіб. Крім того, до Львівського гетто у 1942 — 1943 рр. вивезли 1918 косівських євреїв [X, 1, 62]. Пізніше в Шенярівському лісі біля Коломиї було знищено решту євреїв з

Косова, а багато надгробних плит з єврейського кладовища стало тоді ж брукувкою на подвір'ї міського відділення гестапо [15, 55].

У Стрию, за спогадами Р. Маліцького, нацисти теж привстали до міста розпочали розшук єврейського населення і незабаром "вуглипами міста йшли цілі когони єврейських промадян" [9].

Про систематичне знищення євреїв у Стрию протягом нацистської окупації йдеться у спеціальному радянському меморандумі, складеному зі слів очевидців у 1945 р.: "1^а акція була проведена у вересні місяці 1941 року до організації "Тето" і забрано 830 чоловік. Після організації "Тето" була проведена 2^а акція в 1942 році 3^т, 4^т, 5^т вересня, де було взято біля 5000 чоловік, 3^а акція в 1942 р. 17 і 18^т жовтня, коли було взято біля 4000 — 5000 чоловік, 4^а акція 15 і 16^т листопада і взяли 1200. Після 4^{ої} акції до 28 лютого 1943 року акції не було... і 28 лютого 1943 року проведена 5^а акція взято біля 3000 чоловік, 6^а акція 20 травня 1943 до 3000 чол. Крім акції розстрілювали і на вулиці... як 7^а акція яка була 5 червня 1943 року. Гіт. [змішаний — прим. автора] провели розстріл на вулиці Крива, де розстріляли біля 500 чоловік, біля 20 чоловік було повішено" [XVI, 38].

Водночас із тотальним знищенням єврейського міського населення відбувалися систематичні розстріли українських та польських городян, особливо у 1942 — 1943 рр., що було пов'язано з поширенням дії тасмного декрету "Ніч і туман" про переслідування за злочинні дії, спрямовані проти Третього Рейху від 4 лютого 1942 р. [6, 553].

Найкраще етнічний склад знищених нацистами городян засвідчує відповідь Косівського райвиконкому на запит райвідділу НКВС від 1 березня 1945 р., за якою всього у місті було вбито 4758 українців, 4618 євреїв та 80 поляків [XI, 2].

У Надвірній протягом нацистської окупації було знищено 6284 особи, переважно українців та євреїв. Зокрема, у жовтні — грудні 1941 р. гестапо розстріляло 3349 осіб, а 1942 р. — 529 [3, 135]. У сусідньому з Надвірною Ділятині було розстріляно 2035 євреїв, двох осіб закатовано, а 1800 осіб було вбито бомбами і снарядами [IV, 21].

У Стрию радянська влада підрахувала, що нацисти розстріляли 17 112 осіб, повісили 68 осіб, закатували 240 осіб, у пей

період загинуло від бомбардувань 580 осіб, тобто всього 18 000 осіб [XVI, 45, 47].

Водночас з масовими розстрілами населення містечок нацистська влада прагнула широко залучити його молоду частину до розвитку німецької економіки як дешевої робочої сили, якої катастрофічно бракувало в самому Третьому Рейху.

Як пише В. Косик, “мобілізація робочої сили на окупованих територіях Сходу почалася після розпорядження від 10 січня 1942 р. про використання робочої сили. У цьому розпорядженні рейхсмаршал Герінг, що займався чотирирічним планом економіки, особливу увагу приділив використанню росіян (“Russensatz”) у німецькій промисловості та сільському господарстві. Бюро економіки Сходу прийшло до висновку про необхідність збільшити кількість робочої сили зі Сходу у листі від 26 січня 1942 р. У ньому було сказано, що якщо мета не буде досягнута, треба значно прискорити вербування “через використання всіх заходів, що є у розпорядженні”. Згідно з інструкцією А. Розенберга від 6 березня 1942 р., “Герінг віддав наказ у найкоротший строк провести для Райху набір 380 тисяч сільськогосподарських робітників і 247 тисяч промислових робітників” [6, 229 – 230].

Документація міських радянських органів влади за 1945–1948 рр. дає нам змогу дізнатися, скільки осіб було депортовано на примусові роботи до Рейху з окремих містечок. Так, зі Сколе було забрано приблизно 20 осіб [XXI, 1 – 81]. Стрия та Рожнятова – по 245 осіб [I, 14], [XVI, 47], Навірної – 282 особи [3, 135], Дягтина – 500 осіб [VI, 3], Дремче – 217 осіб [VI, 3], Косова – 352 особи [X, 122 – 124].

Як це “вербування” відбувалося у звичайному галицькому містечку та як воно позначалося на життєвих долях пересічних українців у своїх спогадах розповідає стриянин Р. Маліцький: “Батька погнали [німці – прим. автор] відновлювати зруйновану залізницю. Однак, каторжна робота довела його до того, що він разом зі своїми друзями втік до лінії фронту. А наша сім’я: мама, старший брат і я потрапили в чорний список на відправлення на примусові роботи в Німеччину”.

Йшов 1942 рік. Усіх тих, хто не хотів підкорятися Рейху, відправляли на примальний пункт, який базувався біля Віль-

шини [тенер Спрійський центральний міський парк імені Т.Шеченка – прим. автора]. Прийнявши душ, нас почнали на залізничний вокзал, по якому безпечно походили дужі німецькі жандарми з блискучими бляхами на грудях і злими вівчарками. Вони загнали людей, як худобу, в товарні вагони і відправляли до Німеччини. Тих, хто був, завалася в останню мить, або відмовлявся їхати, були кийками і насильно запирали у вагони. Клапали дверні засувки і люди олинчилися майже в темряві. Світло пробивалося хіба що через невеликі верхні віконечка, обнесені колючими дротами” [9].

Після завершення Другої світової війни частина оstarбайтерів, під сильним пропагандистським тиском спеціальних радянських служб стала повертатися назад в Україну й, у більшості випадків, оселятися в рідній місцевості, однак часто не у власні колишні помешкання. Ось як описує повернення своєї родини з Німеччини Р. Маліцький:

“Нас звільнили американські війська. Розмістили в одній зі шкіл. Уперше доскочу нагодували нас свинними тушонками, халвою та андрусами (вафлями). Тут ми жили понад два місяці. Поряд зі школою діяв перший фільтурвальний пункт для тих, хто був вивезений німцями до Рейху і мав тверде бажання повернутися на батьківщину... Кожен з нас, дорослих і дітей, промовляв слово “батьківщина” з особливого теплотою. А як світлилися радістю наші очі, коли до нас прибули радянські представники, котрі допомагали нам повернутися на рідну землю. Ми плакали від щастя. Але те щастя і радість незабаром перетворилися на справжнє печо. Не встигли ми опинитися на території, звільненій радянськими військами, як відчули жорстоке ставлення до нашого брата оstarбайтера. Знову потрапляємо у барак, обнесений колючим дротом. Краці наші речі повідбирали, мовляв, накрадли, конфіскуємо. По декілька разів на день допитували нас: де жили до війни, чому поїхали до Німеччини, де саме працювали в Рейху, робили відбитки пальців – точно як німці на початках. Голували нас гірше за собак.

Відтак голондими і обкраденими відправляли нас на батьківщину. З приїздом додому в рідній Стрії, проходилимо другий фільтурваний пункт. Тут знову почалися численні перевірки і допити. Переїжджати у великі міста і жити в них нам було кате-

орично заборонено. Мовляв, не треба було їхати до Німеччини: це — зрада! Але, незважаючи на всі знущання і переслідування, ми все-таки були щасливі: ми вдома! І це головне.

Маму в домушправі взяли двірником і дали невеличку стареньку кімнату. Брат зайнявся перепродажем цигарок, а автор цих рядків пішов перестотком у перший клас середньої школи № 5" [9].

Пропагандистська радянська машина за кордоном протягом другої половини 1940-х рр. агітувала про повернення до рідного краю не тільки оstarбайтерів, а також українських заробітчан, що опинилися на закордонних заробітках у міжвоєнний час. Наприклад, О. Кизима так описує приїзд своєї родини по материній лінії до Стрия після завершення Другої світової війни:

"Настає 1947 р. ... До мого діда з бабцею [у Франції — *прим. автора*] звертаються представники посольства чи представники служб безпеки Радянського Союзу, я не знаю хто це був. Згадувала одна з моїх тіток, вона була дуже маленька, але запам'ятала цей момент, що прийшов до них такий здоровий великий дядько з червоними лампасами на штанах, ніби генерал, взяв її на коліна і російською мовою агітує їх повертатися в Радянський Союз, розказує, що в Радянському Союзі дуже добре жити... Дідо... купується на ці всі обіцянки і збирає родину і збирається їхати на батьківщину... бере дітей, бере родину, збирає якісь пожитки, які там мав. Потім їх завантажують у "товарняк", у вагон, де було багато родин французьких українців, і відправляють в Україну... Після цього їх привозять в Стрий на залізничну станцію, де згруджують з поїзда і пропонують їм дібавтись "на всі чотири сторони, куди хочете". Ну, склалася дуже несприятлива ситуація, але назад дороги немає. Вони в Україні, і дідо вже ніби зрозумів, що склалася така ситуація, але вже назад у Францію повернутися неможливо... В Стрию, я вже не знаю яким чином, вони спочатку поселились на Ланах. Хто їм дав цю квартиру, я так і не знаю що людина. Поселився на Ланах, тепер це є вул. Львівська. Деякий час жили там. Дідо влаштувався фірманом в комуноспі, зокрема вивозив сміття, а бабця прибирала десь, не знаю де. Уже їм тоді дають квартиру в напівпідвальному приміщенні по вул. Сталіна (потім Миру, те-

пер — Бандери) і в тій квартирі вони прожили майже все своє життя" [XXIII].

Крім усної форми пропаганди серед українців за кордоном (ostarбайтери, заробітчани міжвоєнної доби, втікачі), радянські органи управління довгий час використовували письмові — для переконань перших повернутися назад, на батьківщину. Про це йдеться в листі завідувача відділу у справах репатріації Станіславського облвиконкому до голови Яремчанського райвиконкому від 27 жовтня 1949 р. та аналогічному — від 5 лютого 1952 р. [IX, 1]:

"Відділ у справах репатріації просить у відповідності постанові Облвиконкому організувати посилення патріотичних листів від г-н своїм родичам та знайомим, які є за кордоном на положенні переміщених осіб, із закликком повернутися на батьківщину, охопивши протягом листопада всіх громадян посиланням листів згідно запропонованого списку.

Листи писати чорнилом або хімічним олівцем. Якщо хто-небудь із них неписьменний, то за їх бажанням пишуть лист хтось із сусідів та знайомих.

Листи можна писати до радянських громадян, які є і в Польщі, Чехословаччині.

Всі листи за кордон радянським громадянам направляйте в незаклієнних конвертах в Облвиконком відділ у справах репатріації" [VII, 1].

В цей час в Яремчанському райвиконкомі знали, що за кордоном проживали вихідці з Діятина Микола Гродзінський (Німеччина, англійська зона окупації), Василя Догинська (Австрія), Марія Голдкок (Франція), Микола Дарновський (Англія) [VIII, 13], Дмитро Губірчук (Німеччина), Микола Яворський (Німеччина) [VII, 2], а також рекомендували знайти родичів з Діятина для Петра Томачука та Івана Вольвена, котрі перебували у французькій зоні окупації Німеччини [IX, 2].

Іноколи ця усна та письмова пропаганда у 1950-х рр. мала успіх. Наприклад, до Богородчанського району повернулося чотири українця, з яких один, Дмитро Остапшак (1902 р.н.) приїхав з Уругваю й оселився в районному центрі [III, 5].

Щодо ostarбайтерів, котрі повернулися до УРСР, то місьцева радянська влада чітко контролювала їхню чисельність у

містечках. Згідно з її статистичними даними, у Косові мешкало 158 осіб (21.05.1945 р.) [XII, 52], Коломиї – 378 осіб (01.06.1946 р.) [XII, 61]. Богородчанах – 60 осіб (01.03.1946 р.) [II, 7]. Дремча – 186 осіб (21.07.1949 р.) [VI, 31].

У 1945 р. на території Богородчанського району вирішили зосередити 13 оstarбайтерів, які походили із різних регіонів Східної України, зокрема з Києва, Харкова, Карлівки, Умані, Горлівки та сіл Запорізької і Сумської областей [II, 1].

У 1946 р. у Стрию перебувало 530 репатрійованих осіб з Німеччини, з яких 68 осіб походило з-поза меж Дрогобицької області, а саме: 25 осіб із західноукраїнських областей, 21 – із східноукраїнських, 12 – з Росії, 8 – з Польщі та двоє з Білорусії [XIX, 31].

Цілісну трансформацію кількісного та національного складу пересічного містечка протягом Другої світової війни можна простежити завдяки детальному, правда не до кінця збереженому (від “Адамовська Марія” до “Петрух Анна”, всього 1408 осіб) поіменному списку населення містечка Сколе за 1945 р. [XXI, 1 – 81].

Згідно з цим реєстром, після вступу радянських військ до міста, в ньому проживали представники двох націй: української (63,7%) і польської (36,3%), та прикложного начальника міського НКВС – росіянина. Відзначається, що протягом Другої світової війни до польської армії пішло три сколівських поляка, а до радянської забрали по 15 поляків та українців. До Німеччини на примусові роботи нацисти відправили 6 поляків та 14 українців, а під час виступу німецьких військ на Захід втекло два українці та чотири поляки. Після захоплення Сколе радянськими військами у 1944 р. міграція втілого населення не припинялася – за цими даними до Польщі виїхало сім сколівських поляків, до сусіднього Стрия на роботу – три українці і одна поляка, а на решту території Радянського Союзу – три поляки та сім українців [XXI, 1 – 81].

Отже, якщо порівняти населення Сколе станом на 1939 та 1945 рр., то, внаслідок масових репресій і воєнних дій, населення містечка суттєво скоротилося, навіть беручи до уваги той факт, що перепис населення радянською владою зберігся не до кінця. Так, у 1939 р. сколівських українців проживало 2350 осіб,

а у реєстрі нараховувалося тільки 897, поляків – відповідно 2550 і 511 осіб. З 2800 євреїв і 400 німців, які мешкали у Сколе в 1939 р., на час повернення радянської влади у 1944 р. вже нікого не залишилося [XXI, 1 – 81], [7, 85 – 88].

Протягом нацистської окупації населення районних центрів Дрогобицької та Станіславської областей скоротилося вдвоє і більше. Про це свідчать дані, які були зібрані місцевими радянськими органами. Зокрема, у Стрию населення скоротилося з 32 800 мешканців у 1939 р. [7, 85] до 15 325 у 1945 р. [XVIII, 45], у Сколе відповідно з 8100 осіб у 1939 р. [7, 85] до понад 1408 у 1945 р. [XXI, 1 – 81] та Ділятині – з 9550 осіб у 1939 р. [7, 40] до 2943 у 1948 р. [V, 4]. Зі всіх решти міст, лише населення Дремча збільшилося з 1300 мешканців у 1939 р. [7, 40] до 1487 у 1948 р. [V, 3].

Останні значні етнічні трансформації у містечках були спричинені проведенням переселенської кампанії (15 жовтня 1944 – 1 серпня 1946 рр.), що розпочалася після підписання 9 вересня 1944 р. спеціальної угоди між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території ПНР і польських громадян з території УРСР.

Згідно з цією угодою, до УРСР добровільно мали переселитися “громадяни української, білоруської, російської і русинської національностей”, а до ПНР – усі поляки та євреї, “що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 року” [4, 287].

За переселенням польського та єврейського населення відповідали районні уповноважені з польської сторони, які перебували у вісімнадцяти містах Західної України, зокрема Самборі, Стрию та Станіславі [4, 291], за діяльністю яких наглядали уповноважені від НКВС УРСР. На даний час збереглися їхні прізвища, це були відповідно: старший лейтенант Павло Кузьменко (українець), капітан Петро Кокарев (росіянин) та майор Михайло Шатохін (росіянин) [4, 52 – 53].

Усього, з Польщі до України переселили приблизно 482 тис. а в зворотній бік “евакуували” 788 тис. осіб [1, 18].

У переважній більшості випадків “евакуація” населення не була добровільною, бо населення не бажало залишати свою малу батьківщину та вирушати в далеку невідомість. Наприклад, у

Стрико до 2 листопада 1944 р. з 10 169 осіб, які мали евакуюватися, тільки три родини у складі п'яти осіб подали заяви на добровільне переселення [14, 69]. Переважно це переселення відбувалося за допомогою примусових методів що чинили обидві сторони, як радянська, так і польська.

Ось що писав у своєму рапорті польський генерал Роткевич про метод "добровільного переселення" польських українців: "Частина, що займається виселенням, забезпечує дану міцність від нападу бандітів [воєнків УПА — прим. автора], після чого офіцер читає зібраному населенню привітання осіб, які підлягають репатріації, і оголошує час, потрібний для приготування (3—5 годин)" [1, 18].

Для перевезення населення радянська влада широко використовувала залізничний транспорт. Так, у таємному наказі наркома шляхів сполучення СРСР від 21 травня 1945 р. йшлося про те, що для завершення перевезень у листопаді 1945 р. Львівська залізниця мала виставити 54 488 вагонів (22 518 — для українців і 31 970 — для поляків), або 3000 вагонів щомісяця, тобто 100—150 вагонів щодня [4, 503].

Однак, організація перевезення польського населення була на край низькому рівні, про що свідчать радянські офіційні документи. Наприклад, у Стрико механізм "евакуації" був дуже спрощений. За допомогою тужового транспорту поляків з речами спішно доставляли на вокзал за добу до від'їзду. Наступного дня вони за 12 годин мали "погрузитися" в ешелон з 50 вагонів і виїхати до Польщі. Дні такої "евакуації" визначалися чітко і дотроково, як і списки виїжджаючих стрийських поляків. Якщо ж їх своєчасно не привозили на вокзал, то управління залізниці могло "відмовити в поданні необхідної кількості вагонів і визискувати штраф за простій вагонів" [XVII, 4].

Органи, які відповідали за евакуацію, виступали проти такого "самоуправства" місцевого керівництва залізничного транспорту, котре не підготовляло відповідним чином вагони, як це трапилося у 1945 р. у Самборі, Станіславі, Ланчині, Городенці, Коломиї, Снятині, Борокті [14, 634].

Часто такі вагони у зимові місяці не були обігрівані печами. Тому радянські органи відзначали, що доводилося вишукувати печі на місцях та обігрітувати вагони самими

евакуюваними, чим було викликано значне обурення виїжджаючих та громадян, які готувалися до евакуації.

Наприклад, від іжджаючий із м. Самбора Білецький Павло Павлович з цього питання заявив: "На поляків зараз не звертають жодної уваги, як худобу хотіли загнати в холодні вагони. Але проте, коли ми прийдемо до Польщі, так ми будемо господарями свого положення". Сятковський Мар'ян Юліанович перед завантаженням в ешелон висловився: "Ось загонять нас в холодні вагони і повезуть замість Перемішля в Сибір" [14, 93].

Радянськими органами також були "відзначені випадки, коли деякі поляки, не дочекавшись організованого управління їх до Польщі, вишукували різноманітні методи нересування і виїжджали до Польщі повз комісії, у тому числі й нелегальним шляхом" [4, 634].

Окремо слід сказати, що евакуацію польського населення із-за меж СРСР часто використовували поляки та українці для втечі за кордон, про що стало відомо радянським органам. Як приклад подається випадок у Стрико, коли за хабарі намагалися виїхати до ПНР польська родина Невінських з м. Полоти Запорізької області та українська родина Токарських зі Стрия [4, 635—636].

На місце польського міського населення "по обміну" стали прибувати сім'ї переселенців з українських земель, що опинилися в межах ПНР. Зокрема, до Стрия таких сімей станом на 15 березня 1946 р. прибуло 311 одиниць з 935 особами. З них, лише 11 отримали окремі житлові будинки, а решта — квартири чи кімнати. Міська радянська влада прагнула залучити переселенців до соціально-економічного життя в місті. Так, двоє осіб отримали роботу в міському фінайділі, шестеро — в міському відділі освіти, 643 особи — у виробничій сфері [XIX, 14]. Переселенці прибували також і в навколишні села. Наприклад, в с. Новий Світ, що пізніше стало кварталом міста Стрия, на місце польських виселенців, за матеріалами районної ради, прибуло 45 переселенців (32 чоловіки та 13 жінок), за якими були закріплені будинки [XIV, 2—3, 4, 6, 14—15], [XIV, 12—13].

Крім таких польсько-українських переселенських кампаній, спрямованих на національну гомогенізацію місцевого населення, радянській окупаційній режимі прагнув закріпитися

в містах Українських Карпат шляхом переселення відданих йому категорій населення. За географічним параметром це були люди "з тиллових районів СРСР", за ідеологічним — наполевиному партійні, за професійним — переважно керівники міських підприємств та органів влади, а також працівники залізничного транспорту і співробітники репресивних органів.

Зокрема, протягом першої половини січня 1945 р. до Стрия на роботу в міських установах та організаціях із "східних областей" Союзу, переважно з Росії, прибуло 530 осіб, серед яких штат Стрийського міського КП(б)У (20 осіб). Найбільшими партиями прибулих "з тилу" були: 70 чоловік Стрийського відділення служби руху Львівської колії, 65 працівників вагонного депо, 58 енкавєсєвців до міської в'язниці, 44 чоловіка третього загону озброєної охорони Львівської колії, яким на допомогу швидко надіслали ще 37 співробітників лінійного відділення міліції НКВС на станцію Стрий [XVIII, 1 — 45]. Водночас з перебуванням на території міста значних військових частин це свідчило про прагнення перетворити місто на міцну військову базу і транспортний вузол Західної України, який би забезпечив панування тут нової влади на довгий час.

Цікавим щодо розуміння географічного та ідеологічного розподілу серед новоприбулих до Стрия людей є реєстр містдесяті п'яти працівників вагонного депо, які прибули до міста 5 січня 1945 р. Серед них нараховувалося 16 комуністів, 3 кандидата в партію, 8 комсомольців та 38 безпартійних. Тут широко представлена географія їхньої попередньої роботи: 13 осіб перейшли з Московсько-Курської колії, 9 — із Закавказької, 6 — зі Сталінської, по 4 — з Південно-Східної, Північно-Кавказької і Ташкентської колій, 8 — з інших українських колій та 17 — з інших російських [XVIII, 25 — 28].

Натомість у невеликих містечках, де існувала велика загроза існуванню радянських державних службовців та партійних функціонерів ситуація була іншою. Наприклад, у Сколе в 1944 р. у міській раді зі семи штатних працівників шестеро були місцевими жителями і лише один походив зі Східної України, був безпартійним та мав нижчу освіту, до того ж працював там до червня 1941 р. [XX, 1].

Тобто, забезпечення панування радянського режиму в тих населених пунктах трималося виключно на силі каральних загонів та військових гарнізонів.

Ці представники нової влади залишали по собі різну пам'ять у місцевих мешканців. Так, у Турківському районі в 1944 р. міліцію очолював "майор Процанов, якому в усьому буди притаманні репресивні методи... У ті часи його прізвище в районі було суттєвим страхом... Згодом начальником міліції працював Рикованов, про якого в районі загалом, і в райвідділі, зокрема, на декілька років залишилась добра згадка... Його наступником був майор Плякєн. Він також залишив по собі добру пам'ять, а головне, всіх вразило те, що він, уроженець Сталінградської області, розмовляв українською мовою... На всіх активах, пленумах району виступав тільки українською" [16, 92].

Водночас з виникненням нової російської діаспори в районних центрах, ще однією етнічно меншиною там стали вихідці з Білорусії, а також невеликі групи інших етносів СРСР, передусім євреї, молдавани, татари, вірмени, які в радянських умовах відігравали роль русофонного чинника в міських етнопольтурних процесах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, внаслідок систематичної антинациональної (щодо місцевих українців, поляків та євреїв) політики урядів Радянського Союзу та Третього Рейху, що проявлялася у масових репресіях, депортаціях, репатріаціях, які межували на грані повного етноциду, районні центри Дрогобицької та Станіславської областей докорінно змінили своє національне обличчя. Вони з польсько-єврейсько-українсько-німецьких поселень перетворилися на українсько-російські — з невеликою кількістю нових національних меншин.

В підсумку треба підкреслити, що перспективними напрямами цього дослідження виступають: розширення географічних меж визначеної тематики до території всієї Західної України, що була приєднана до УРСР внаслідок подій Другої світової війни; поглиблений аналіз трансформації національного складу населення обласних центрів Західної України в даний період, які мали свої регіональні особливості; з'ясування механізмів взаємозв'язку етнонаціональних і соціально-професійних явищ у

міському середовищі районних центрів Дрогобицької та Станіславської областей у воєнний та повоєнний час.

Джерела та література

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-401. – Оп. 1. – Спр. 34а.
- II. ДАІФО. – Ф. Р-477. – Оп. 4. – Спр. 9а.
- III. ДАІФО. – Ф. Р-477. – Оп. 4. – Спр. 58а.
- IV. ДАІФО. – Ф. Р-1088. – Оп. 1. – Спр. 4.
- V. ДАІФО. – Ф. Р-1088. – Оп. 1. – Спр. 6а.
- VI. ДАІФО. – Ф. Р-1088. – Оп. 1. – Спр. 9б.
- VII. ДАІФО. – Ф. Р-1088. – Оп. 1. – Спр. 11а.
- VIII. ДАІФО. – Ф. Р-1088. – Оп. 1. – Спр. 15а.
- IX. ДАІФО. – Ф. Р-1088. – Оп. 1. – Спр. 29а.
- X. ДАІФО. – Ф. Р-1336. – Оп. 2. – Спр. 1г.
- XI. ДАІФО. – Ф. Р-1336. – Оп. 2. – Спр. 2а.
- XII. ДАІФО. – Ф. Р-1336. – Оп. 2. – Спр. 2б.
- XIII. ДАІФО. – Ф. Р-2019. – Оп. 1. – Спр. 17а.
- XIV. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). – Ф. Р-2162. – Оп. 1. – Спр. 29.
- XV. ДАЛЮ. – Ф. Р-2162. – Оп. 1. – Спр. 31.
- XVI. ДАЛЮ. – Ф. Р-2227. – Оп. 2. – Спр. 9.
- XVII. ДАЛЮ. – Ф. Р-2227. – Оп. 2. – Спр. 22.
- XVIII. ДАЛЮ. – Ф. Р-2227. – Оп. 2. – Спр. 24.
- XIX. ДАЛЮ. – Ф. Р-2227. – Оп. 2. – Спр. 43.
- XX. ДАЛЮ. – Ф. Р-2242. – Оп. 1. – Спр. 5.
- XXI. ДАЛЮ. – Ф. Р-2242. – Оп. 1. – Спр. 12.
- XXII. Записано від Олега Кизими, 1979 р. н., у м. Стрий Львівської обл. 5 лютого 2004 р.
1. Акція “Вісла”. Документи / Впорядкування і редакція Є. Місила. – Львів – Нью-Йорк: наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1997. – 564 с.
 2. Андрухів І., Франгуз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – 335 с.
 3. Гандзюк Р. Надвірна. Історичний нарис. Від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 1999. – 276 с.
 4. Депортації: Західні землі України кінця 1930-х – початку 1950-х рр.: документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т.1: 1939 – 1945 рр. – Л., 1996. – 752 с.

5. Книга Пам'яті України. Івано-Франківська область. Т. 2. – Л.: Камінь, 2001. – 758 с.
6. Косиш В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Л.: Видавництво НТШ, 1993. – 660 с.
7. Кубішович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983. – 175 s.
8. Мазурок О. С. Города западноукраинских земель эпохи империализма. – Л.: Світ, 1990. – 156 с.
9. Магилський Р. Воєнними дорогами. Сповідь остарбайтера // Стрийський повіт. 18 червня 2004. – С. 2.
10. Мандрик М. Стрийська Бастилія: Історія торми в м. Стрию. – Л.: Камінь, 2005. – 205 с.
11. Мелень М. Пам'ятаймо своїх героїв // Стрийський повіт. 23 квітня 2004 р. – С. 2.
12. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: у 5 т. т. 1: Коломийський і Косівський райони. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 656 с.
13. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: у 5 т. т. 2: Місто Івано-Франківськ, Богородчанський, Верховинський, Надвірнянський райони. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 648 с.
14. Сергійчук В. Депортації поляків з України: невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944 – 1946 роках. – К.: ТОВ Українська видавнича спілка, 1999. – 192 с.
15. Стеф'юк В. Косів – місто історичне (урбаністичний нарис). – Косів: Писаний Камінь, 2004. – 572 с.
16. Терлок І.Я. Росіяни західних областей України (1944 – 1996). – Л.: Центр Європа, 1997. – 176 с.

Мандзяк Віктор. Трансформація національного со-
става населення районних центрів Дрогобицької і
Станіславської областей (1939 – 1946). Розмаїтяться изме-
нення в національній структурі населення районних центрів
Дрогобицької і Станіславської областей в результаті політики
советського і нацистського режимів. Показано, що масові ре-
пресії, депортації, репатриції, а також воєнніє дійства
времён Второй мировой войны, негативно повлияли на город-
ские общины. Автор пришел к выводу, что события 1939 – 1946
гг. кардинально превратили районные центры из польско-

еврейсько-українсько-німецьких на українсько-руськe городские поселення.

Ключевые слова: районный центр, репрессии, депортация, репатриация.

Mandzyuk Victor. The transformation of national structure of population of district centers of Drohobych and Stanislaw regions (1939 – 1946). In this article the change in the national structure of population of the district centers of Drohobych and Stanislaw regions as a result of policy of the Soviet and Nazi regimes have been examined. It turns out that mass repressions, deportations, repatriations, and also military operations in the years of the Second World War, negatively influenced on town societies. The author came to the conclusion that 1939 – 1946 cardinally converted district centers from Polish-Jewish-Ukrainian-German on the Ukrainian-Russian settlements.

Key words: district center, repressions, deportation, repatriation.

УДК 94 (477. 83 / 86) "1919 / 1939"

С 31

Михайло СЕНЬКІВ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКЕ СЕЛО: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗДОБУТКИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ (1919 – 1939 рр.)

У статті показано, що кредитна кооперація допомагала селянам захищатися від залежності лаварського капіталу, де-націоналізації, підвизувати їхній добробут, національну свідомість, згуртувала розрошене українське населення, прищеплюючи йому державницькі навички, зводила міцний економічний підмурок політичного визволення.

Ключові слова: західноукраїнське село, кредитна кооперація, національна свідомість, добробут, визвольна боротьба.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах формування новомодерного ринкового суспільства в Україні зростає роль і значення вивчення багатогранної діяльності кооперації. Узгаленення історичного досвіду слугуватиме розбудові кооперації на сучасному етапі. Досліджувана проблема пов'язана з кафедрального темою "Соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях у ХХ ст."

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Свого часу радянська історіографія трубо фальсифікувала діяльність кооперації, яка начебто мала буржуазно-націоналістичний та антинародний характер. На відміну від радянських науковців